

**O‘ZBEKISTONDA GO‘SHT-SUT CHORVACHILIK TARMOG‘I
RIVOJLANISHINING IQTISODIY GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI**

Nurmatov N.E.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda go‘sht-sut chorvachilik tarmog‘ining rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy-geografik omillar tahlil qilinadi. Hududning tabiiy-iqlim sharoitlari, yaylov va o‘tloqlarning holati, chorvachilikni rivojlantirishdagi iqtisodiy va demografik omillar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, viloyatda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi, xo‘jalik shakllari, davlat dasturlarining ta’siri hamda mintaqaviy rivojlanish istiqbollari haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari asosida go‘sht-sut chorvachiligining samaradorligini oshirish va uning barqaror rivojlanishini ta’minlash bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: go‘sht-sut chorvachiligi, iqtisodiy geografik omillar, tabiiy-iqlim sharoitlari, yaylov resurslari, chorvachilik xo‘jaliklari, mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik.

**ECONOMIC GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE
DEVELOPMENT OF THE MEAT AND DAIRY LIVESTOCK INDUSTRY
IN UZBEKISTAN**

Nurmatov N.E.

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. This article analyzes the economic and geographical factors affecting the development of the meat and dairy livestock industry in Uzbekistan. The natural and climatic conditions of the region, the state of pastures and meadows, economic and demographic factors in the development of livestock farming are considered. The volume of livestock production in the region, forms of

farming, the influence of state programs, and regional development prospects are also considered. Based on the results of the study, proposals and recommendations are given to increase the efficiency of meat and dairy livestock farming and ensure its sustainable development.

Keywords: *meat and dairy livestock farming, economic geographical factors, natural and climatic conditions, pasture resources, livestock farms, regional development, economic efficiency.*

Go'sht-sut chorvachiligi qishloq xo'jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi tabiiy-geografik va iqtisodiy omillar bilan bevosita bog'liq. Ushbu tarmoq chorva mollarini yetishtirish, ularning mahsuldorligini oshirish hamda go'sht va sut mahsulotlarini ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. Tabiiy omillar ichida iqlim sharoiti, yaylov va o'tloqlarning sifati, suv resurslarining mavjudligi asosiy rol o'ynaydi. Iqlimi mo'tadil va namgarchilik yetarli bo'lgan hududlarda sut chorvachiligi rivojlangan bo'lsa, quruq va cho'l hududlarda asosan go'sht chorvachiligi ustunlik qiladi. Bundan tashqari, mintaqaning geografik joylashuvi, transport infratuzilmasi va bozorlarga yaqinligi chorvachilik mahsulotlarining realizatsiya jarayonida muhim omillardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy omillar nuqtayi nazaridan, go'sht-sut chorvachiligining rivojlanishi subsidiya va kredit siyosati, davlat tomonidan qishloq xo'jaligi tarmog'iga ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash darajasi, texnologik innovatsiyalar bilan bog'liq. Zamonaviy chorvachilik komplekslarida genetik seleksiya, sifatli yem bazasi yaratish va sog'lom chorva parvarishi kabi ilg'or usullar joriy etilmoqda. Shuningdek, go'sht-sut mahsulotlariga bo'lgan talabning o'sishi va global oziq-ovqat xavfsizligi masalalari bu tarmoqning strategik ahamiyatini oshirmoqda. Biroq, ekologik muammolar, jumladan yaylovlarning degradatsiyasi, yem resurslarining yetishmovchiligi va chorva chiqindilarining atrof-muhitga ta'siri kabi muammolar ushbu tarmoqning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, go'sht-sut chorvachiligini rivojlantirishda resurslardan oqilona

foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) va Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) tomonidan e'lon qilingan 2022-2031 yillar uchun qishloq xo'jaligi istiqbollari hisobotida go'sht-sut chorvachiligi tarmog'ining rivojlanishi bo'yicha muhim ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu hisobotga ko'ra, agar hozirgi tendensiyalar davom etsa, 2030-yilga kelib "Nol ochlik" maqsadiga erishish qiyin bo'ladi va qishloq xo'jaligidan chiqadigan issiqxona gazlari emissiyasi o'sishda davom etadi. Shu sababli, kelgusi o'n yil ichida qishloq xo'jaligiga, jumladan, go'sht-sut chorvachiligiga investitsiyalar va innovatsiyalarni oshirish, texnologiyalar transferini ta'minlash zarur. Bundan tashqari, oziq-ovqat yo'qotishlari va chiqindilarini kamaytirish, ortiqcha kaloriya va protein iste'molini cheklash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar ko'rish lozim.

O'zbekistonda go'sht-sut chorvachilik tarmog'ining rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy geografik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning rivojlanishiga tabiiy resurslar, iqlim sharoiti, demografik omillar va infratuzilma ta'sir ko'rsatadi. Respublikada chorvachilik, ayniqsa, go'sht-sut yo'nalishi an'anaviy tarmoq bo'lib, aholi ehtiyojini qondirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mamlakatning turli hududlari tabiiy sharoitiga qarab chorvachilikning alohida yo'nalishlariga ixtisoslashgan. Masalan, Farg'ona vodiysi, Toshkent va Samarqand viloyatlarida sut chorvachiligi rivojlangan bo'lsa, Qashqadaryo, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarida yaylov chorvachiligi keng tarqalgan. O'zbekistonning janubiy va g'arbiy hududlari quruq iqlimi sababli asosan qo'y va echki boqishga mos keladi, markaziy va shimoliy hududlar esa qoramolchilik uchun qulay sharoitga ega.

Iqtisodiy jihatdan olib qaraganda, go'sht-sut chorvachilik tarmog'i mamlakat qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining muhim qismini tashkil etadi. So'nggi yillarda davlat tomonidan chorvachilikni rivojlantirish uchun subsidiyalar ajratilishi, kredit resurslari taqdim etilishi hamda zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi bu tarmoqning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayni paytda, oziq-ovqat

xavfsizligini ta'minlash maqsadida fermer xo'jaliklari va yirik agroklastlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, yem resurslarining yetishmovchiligi, yaylovlarning degradatsiyasi va suv tanqisligi kabi muammolar mavjud bo'lib, ular tarmoqning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun ilmiy yondashuv asosida intensiv chorvachilik texnologiyalarini joriy qilish, naslchilik ishlarini rivojlantirish va ekologik muvozanatni saqlash zarur hisoblanadi.

Go'sht ishlab chiqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududlarini uchta guruhga ajratish mumkin: yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar, o'rta darajadagi hududlar va past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar. **Yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar** – Qashqadaryo (345,9 ming tonna), Samarqand (326,9 ming tonna), Toshkent (312,3 ming tonna) va Buxoro (312,7 ming tonna) bo'lib (jadval), ular mamlakatning asosiy go'sht yetishtiruvchi hududlari hisoblanadi. Ushbu viloyatlar umumiy ishlab chiqarish hajmining taxminan **43,5%** ini ta'minlaydi. Ularning yetakchilik qilishi tabiiy resurslarning yetarli bo'lishi, yirik yaylovlarning mavjudligi va ixtisoslashgan dehqon xo'jaliklari bilan bog'liq.

O'rta ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar guruhiga Andijon (202,2 ming tonna), Farg'ona (195,0 ming tonna), Xorazm (191,5 ming tonna), Navoiy (196,6 ming tonna), Surxondaryo (220,0 ming tonna), Namangan (182,4 ming tonna) va Jizzax (246,8 ming tonna) kiradi (jadvalga qarang). Bu hududlar go'sht ishlab chiqarishda muhim rol o'ynasa-da, ishlab chiqarish hajmi yetakchi viloyatlarga nisbatan pastroq. Ushbu viloyatlar umumiy ishlab chiqarishning **41,2%** ini tashkil qiladi. Ularning ishlab chiqarish hajmi asosan chorvachilikning an'anaviy shakllari, iqtisodiy infratuzilma va yaylov resurslarining chegaralanganligi bilan bog'liq.

jadval

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy hududlari kesimida yetishtirilgan go'sht va sut to'g'risida ma'lumot (2010-2024-yillar, ming tonna)

	Go'sht				Sut			
	2010	2015	2020	2024	2010	2015	2020	2024

					0			
O'zbekiston Respublikasi	1461,4	2033,4	2519,4	2942,5	6169	9027,8	10975,0	12443,8
Qoraqalpog'iston Respublikasi	58,9	88,4	111,1	129,8	183,6	322,1	404,8	469,7
Andijon	91,9	126,1	157,1	202,2	540,9	822,2	978,2	1119,2
Buxoro	140,2	195,4	262,7	312,7	539,3	779,1	1002,6	1136,7
Jizzax	124,2	176,8	217,2	246,8	334,3	501	627,2	713,6
Qashqadaryo	178,7	247,8	301,9	345,9	657,2	952,2	1179,4	1380,1
Navoiy	93,3	133,2	165,1	196,6	271,8	388,5	483	566,9
Namangan	81,5	114,7	156,7	182,4	384,9	581	724,2	804,1
Samarqand	179,9	244,4	286	326,9	759,3	1132,3	1307,3	1456,0
Surxondaryo	113,3	155,6	193,6	220,0	508,2	750,2	885,7	974,3
Sirdaryo	40,1	56,8	65,6	80,4	200,4	290,3	356,2	414,2
Toshkent	166	226,7	265,5	312,3	568	787	922	1080,6
Farg'ona	98,1	138,9	173	195,0	588,8	854,5	1050,4	1191,1
Xorazm	95,3	128,6	163,9	191,5	632,3	867,4	1054	1137,3

Jadval O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar esa Sirdaryo (80,4 ming tonna) va Qoraqalpog'iston Respublikasi (129,8 ming tonna) bo'lib (jadvalga qarang), ular mamlakatdagi umumiy ishlab chiqarish hajmining **7,1%** ini ta'minlaydi. Ushbu hududlarda go'sht ishlab chiqarish asosan cheklangan tabiiy resurslar va chorvachilikka yaroqli yaylovlarning kamligi bilan bog'liq. Ayniqsa, Sirdaryo viloyatida go'sht ishlab chiqarish hajmi eng past ko'rsatkichlarga ega bo'lib, bu hududning agrar sektorda paxtachilik va g'allachilikka ixtisoslashgani bilan bog'liq.

Qashqadaryo viloyati go'sht yetishtirish bo'yicha mamlakatda yetakchi viloyatlardan biri hisoblanib, 2024-yilda 345,9 ming tonna go'sht ishlab chiqarilgan. Bu O'zbekiston bo'yicha umumiy ishlab chiqarishning **11,8%** ini tashkil etadi. Qashqadaryo hududida chorvachilikning rivojlanishi uning keng yaylov resurslariga ega ekani va aholi tomonidan an'anaviy chorvachilik usullarining saqlanib qolishi bilan bog'liq. Biroq, viloyatda suv resurslarining taqchilligi va yaylovlarning degradatsiyasi kabi muammolar mavjud bo'lib, bu kelajakda go'sht ishlab chiqarish hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, intensiv chorvachilik texnologiyalarini joriy etish va yaylovlardan oqilona foydalanish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida sut ishlab chiqarish bo'yicha ma'muriy hududlarni ham uchta guruhga ajratish mumkin: **yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar, o'rta darajadagi hududlar va past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar**. **Yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar** Samarqand (1456,0 ming tonna), Qashqadaryo (1380,1 ming tonna), Farg'ona (1191,1 ming tonna), Buxoro (1136,7 ming tonna) va Xorazm (1137,3 ming tonna) hisoblanadi (jadvalga qarang). Ushbu hududlar mamlakatda yetishtirilayotgan sutning **45,9%** ini ta'minlab, yirik chorvachilik xo'jaliklari va an'anaviy sut yetishtirish tajribasi bilan ajralib turadi.

O'rta ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar tarkibiga Andijon (1119,2 ming tonna), Toshkent (1080,6 ming tonna), Surxondaryo (974,3 ming tonna), Namangan (804,1 ming tonna), Jizzax (713,6 ming tonna) va Navoiy (566,9 ming

tonna) kiradi. Ushbu hududlar umumiy ishlab chiqarishning **39,4%** ini tashkil qiladi. Bu hududlarning sut ishlab chiqarish hajmi chorvachilik infratuzilmasining o'sishi va qishloq xo'jaligi texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, iqlim sharoiti va yem resurslarining mavjudligi bu hududlarda sut ishlab chiqarish darajasiga bevosita ta'sir qiladi.

Past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar Qoraqalpog'iston Respublikasi (469,7 ming tonna) va Sirdaryo (414,2 ming tonna) bo'lib, bu hududlar mamlakat umumiy ishlab chiqarish hajmining **7,1%** ini ta'minlaydi. Bu hududlarda yaylovlarning sifati, chorva sonining nisbatan kamligi va yem bazasining cheklanganligi sut ishlab chiqarishning past bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, Sirdaryo viloyatida ishlab chiqarish hajmi cheklangan bo'lib, bu hududning qishloq xo'jaligidagi asosiy yo'nalishi paxta va g'alla yetishtirish bilan bog'liq.

Qashqadaryo viloyati mamlakat bo'yicha sut ishlab chiqarishda eng yuqori ko'rsatkichlardan biriga ega bo'lib, 2024-yilda 1380,1 ming tonna sut ishlab chiqarilgan. Bu esa O'zbekiston umumiy ishlab chiqarish hajmining **11,1%** ini tashkil etadi. Viloyatda sut chorvachiligining rivojlanishi uning keng yaylov resurslariga egaligi, qishloq xo'jaligida chorvachilikning an'anaviy ravishda ustuvor bo'lishi va yirik chorvachilik xo'jaliklari faoliyat yuritishi bilan bog'liq. Biroq, viloyatda suv resurslarining tanqisligi, yaylovlarning degradatsiyasi va yem ta'minotining barqaror emasligi kabi muammolar mavjud bo'lib, bu kelajakda sut ishlab chiqarish hajmiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, yem yetishtirish texnologiyalarini rivojlantirish, naslchilik ishlarini kuchaytirish va chorva ozuqalarini mahalliy ishlab chiqarish orqali ta'minlash chorvachilikni yanada barqaror qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda go'sht va sut chorvachiligi tarmog'ini yanada rivojlantirish uchun birinchi navbatda **yem ta'minotini yaxshilash** zarur. Chorvachilik mahsulдорligini oshirishda ozuqa bazasining barqaror bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Shu bois, yem ekinlarini yetishtirishga ajratilgan maydonlarni kengaytirish, yem ishlab chiqarish texnologiyalarini modernizatsiya qilish va sifatli ozuqa mahsulotlarini mahalliy sharoitda yetishtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar

ko'rish lozim. Bundan tashqari, yaylovlardan samarali foydalanish va ularning degradatsiyasini oldini olish maqsadida meliorativ tadbirlarni kuchaytirish talab etiladi.

Ikkinchi muhim yo'nalish – **naslchilik va genetik seleksiya ishlarini rivojlantirishdir**. Respublikada sut va go'sht mahsuldorligi yuqori bo'lgan chorva zotlarini ko'paytirish orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish mumkin. Shu sababli, chorvachilik xo'jaliklarida zamonaviy naslchilik metodlarini keng joriy qilish, sun'iy urug'lantirish markazlarini rivojlantirish va mahalliy zotlarni xorijiy mahsuldor zotlar bilan chatishtirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni kuchaytirish lozim. Bu esa nafaqat mahsulot sifati va hajmini oshirishga, balki xo'jaliklarning iqtisodiy samaradorligini ham yaxshilashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, **chorvachilik infratuzilmasini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega**. Zamonaviy sut sog'ish va go'sht qayta ishlash uskunalari joriy qilish, veterinariya xizmatlarini rivojlantirish, bioxavfsizlik choralari kuchaytirish chorvachilik mahsulotlarining sifati va eksport salohiyatini oshirishga yordam beradi. Xususan, yirik fermer xo'jaliklari va agroklastarlarni rivojlantirish, ular uchun imtiyozli kreditlar ajratish va subvensiyalar tizimini takomillashtirish chorvachilik sohasining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Qashqadaryo viloyati go'sht va sut chorvachiligi bo'yicha yetakchi hududlardan biri bo'lib, uning o'sish salohiyati yuqori. Viloyatning keng yaylovlari, chorvachilik an'analari saqlanib qolishi va yirik xo'jaliklarning mavjudligi bu sohaga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq, Qashqadaryoda suv resurslarining tanqisligi, yaylovlarning degradatsiyasi va yem ta'minotidagi muammolar chorvachilik samaradorligiga ta'sir qilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yaylovlarni tiklash, sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish va intensiv chorvachilik usullarini joriy etish muhimdir. Bundan tashqari, viloyatda go'sht va sut mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirish ham chorvachilikdan olinadigan iqtisodiy foydani oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda go'sht va sut chorvachiligi tarmog'ining barqaror rivojlanishi uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Yem bazasini mustahkamlash, naslchilik ishlarini kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va chorvachilik xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash orqali ushbu tarmoqning iqtisodiy samaradorligi oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikni saqlash, suv resurslaridan oqilona foydalanish va chorvachilik chiqindilarini qayta ishlash kabi muhim masalalar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Bu esa mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ракитников А.Н. Избранные труды – Под ред. В.Г.Крючкова. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 472 с.
2. Солиев А. Иқтисодий география: назария, методика ва амалиёт. – Т: Камалак, 2013. – 184 б.
3. Файзуллаев М.А. Жанубий Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги географияси (монография). – Қарши: Университет, 2019. -245 б.
4. Nurmatov Nurbek. Economic and geographical factors of regional organization of agriculture and innovative development // International multidisciplinary journal for Research & development. - India, eISSN 2394-6334 Volume 10, issue 12 (2023) P.439-442
5. Nurmatov N.E. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan asosiy islohotlarning chorvachilik tarmog'i rivojlanishiga ta'sirining asosiy xususiyatlari // "Экономика и социум" - Россия, № 2(117) 1 (февраль, 2024). С. 510- 517
6. Nurmatov Nurbek Ermat o'g'li. Chorvachilikni rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi tabiiy sharoit va resurs omillarining asosiy xususiyatlari // "O'zbekiston zamini" 2024 yil 4 – son. B. 69-71.
7. Nurmatov N.E. Economic and geographical factors affecting livestock development in ensuring food security // Eurasian Journal of History, Geography and Economics. Belgiya. December 2024. P. 43-46

8. Faizullaev M.A. Main characteristics of the formation of a geographic conveyor in agricultural development // **Web of Scientist: International Scientific Research Journal**. Vol. 4 No. 2 (2023) – p. 89-92. ISSN 2776-0979

9. Faizullaev M.A. The main features of agricultural reforms in the development of the economy of Uzbekistan // «Science and education in Karakalpakstan» Science Magazine, ISSN 2181-9203 №1/1(30) – Nukus, 2023. – P. 119-121.

10. Fayzullayev M.A. O'zbekiston qishloq xo'jaligi geografiyasi. Monografiya. T.: Kitob bilim yog'dusi. 2024. – 258 bet.

11. <https://www.fao.org/agrifood-economics/publications/detail/en/c/1132943/>